

Bihari Péter: Lövészárkok a hátszágban

Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Napvilág, Bp., 2008. 286 old., 2500 Ft

A társadalomtörténet-írás horizontjáról sokáig hiányoztak a politikai jelenségek és még inkább a háborúk. Különösen így volt ez a hazai társadalomtörténet esetében, külföldön ugyanis sokkal inkább találhatunk a háborút társadalomtörténeti módon megközelítő munkákat. A politikát illetően újabban oldódni látszik a magyar társadalomtörténet elzárkózása: egyre gyakoribb a politika jelenségeinek társadalomtörténeti megközelítése, és mind több társadalomtörténetész veszi tekintetbe a politika befolyását a társadalom működésére. A háború jelensége azonban eddig szinte teljesen kimaradt a hazai társadalomtörténet-írás látóköréből. Joggal állapítja meg Bihari Péter, hogy ez a mulasztás különösen az első világháborúval kapcsolatban feltűnő, ami – legalábbis erre utalnak a külföldi történeti munkák – társadalomtörténeti szempontból fontos cezúrát jelent. Mégsem akadt eddig magyar társadalomtörténeti munka, amely a háborúnak az 1914–18-as években a társadalomra gyakorolt hatását, a társadalom háború idején sokszor nyersebben, élesebben megmutató konfliktusait, uralmi viszonyait elemezte volna. Igaz, van már néhány, a háború emlékezetét feldolgozó munka, amelyek elsősorban a közkatonák és családjuk szempontjaira koncentrálnak; az első világháború módszeres társadalomtörténeti feldolgozása azonban még várat magára.

Nem meglepő tehát, hogy mint Bihari megállapítja, a korszakra vonatkozó összefoglaló társadalomtörténeti művekből is hiányzik a háború; mintha a békeidők és a Horthy-kor között egy társadalomtörténeti értelemben jelentéktelen pillanat telt volna el csupán. Ez a hiány azzal függhet össze, hogy a társadalomtör-

ténet-írás a hosszabb időn át fennálló strukturák, adottságok vagy – mint újabban – a hosszabb társadalomtörténeti átalakulásokról szóló narrációk elemzésére szakosodott, s ezért nehezen képes megragadni az eseményeket és strukturális hatásait. Bihari Péter könyve ezért honi viszonylatban nemcsak a témáját tekintve újító, de a szerzőnek olyan módszertani kihívásokkal is szembe kellett néznie benne, amelyekre a hazai történetírásban még nincsenek bevált válaszok. Ha a továbbiakban elsősorban a bírálható elemekre fordítjuk is inkább a figyelmünket, egy pillanatra sem téveszthetjük szem elől a vállalkozás eredeti, úttörő voltát. Bihari könyve a jövőben minden bizonnyal sokat forgatott munka lesz az első világháború kutatóinak kezében éppúgy, mint a zsidóság és az antiszemitizmus történetét vizsgálók körében.

A bevezetést követően a szerző a könyv alcímében feltüntetett problémákra, azaz a zsidókérdésre és a középosztályi antiszemitizmus témáira összpontosít. Két alapvető, önmagában feltétlenül helytálló módszertani választás határozza meg a tárgy megközelítését, amelyek azonban ellentmondásba kerülnek egymással. Bihari döntése, hogy figyelmét nemcsak szűken a zsidóságra, illetve az antiszemitizmusra, hanem – mint írja, egyes tanácsok ellenére – a jelenségek tágabb társadalmi, eszmei, politikai környezetére fordítja, valóban szinte magától értendő. Az a módszertani választása is helyeselhető, hogy a mentalitástörténet eszközeivel oldja meg feladatát. E tekintetben azonban nem mindig következetes. Mentalitástörténeti megközelítésen azt érti, hogy „a kortársak véleményeit, érzéseit, ítéleteit és előítéleteit” szándékozik kutatni, nem pedig „a »puszta tények«-et” (16. old.). Bár történetelméleti szempontból vitatható az ún. „puszta tények” és kortársi észlelésük szembeállításának jogossága vagy éppen meghaladhatósága, alapjában nem ebből ered a munka egyik legfőbb módszertani gyengesége. A zsidóság történetének, valamint az antiszemitizmusnak a vizsgálatában ugyanis nyugodtan kiindulópont lehet a másikról alkotott kép, az imázs, az identitás, az önazonosság tudata. Az imázs történeti kutatá-

sának szép hagyománya van idehaza is, lásd Hanák Péter tanulmányait. Bihari ennek megfelelően, elsősorban a kortársak látásmódját rögzítő forrásokat tárja fel, tehát újságcikket, parlamenti beszédeket idéz, s amikor levéltári forrásokhoz fordul, akkor is elsősorban naplókat, leveleket használ.

A mentalitástörténeti szempontból fontos források azonban nem igazán teremtenek alapot a szerző elsőként említett módszertani választásának kivitelezéséhez, az antiszemitizmus tágabb társadalomtörténeti, illetve politikai kontextusának bemutatásához. Bihari sokszor esik bele abba a hibába, hogy forrásait nem a kortársak percepciójának lenyomataként, hanem a „puszta tényekre” referáló információhordozóként kezeli. A szélesebb társadalomtörténeti háttér megragadása, amennyiben a kortárs percepciók háttérként képzeljük magunk elé, más jellegű források bevonását kívánta volna meg. Bihari nem támaszkodhatott persze az első világháború magyarországi társadalomtörténetének olyan feldolgozásaira, amilyenek külföldön már bőségesen rendelkezésre állnak (s amelyekből rendszeresen idéz is). Ezek hiányában viszont számos kérdés csupán érintőleges tárgyalása hiányzhatott. Sok fontos témát érint a szerző budapesti, időnként országos léptékben, így egyebek közt a kormány beavatkozását a gazdasági életbe a háború idején, a közellátás helyzetét, ebben a szakszervezetek szerepét, a bérek és fizetések alakulását. A döntően mentalitástörténeti jellegű források bevonása mindezen kérdések megvilágításához azonban nem elegendő, sőt ezek néha kifejezetten téves megállapításokra vezetnek a szerzőt. Ez történik akkor is, amikor megállapítja, hogy Magyarországon a háború folyamán alig változott a hadigazdaság, a segélyezés, a munkaügy irányítása; holott a kormány a gyakorlatban számottevő jogokat biztosított a szakszervezeteknek a munkaügyben, és egyúttal komoly befolyást juttatott a budapesti közellátásban a szociáldemokratáknak, hogy biztosítsa a munkásság lojalitását a haditermelés megfelelő szintű fenntartása érdekében. A szociáldemokrata vezetés végig mindent meg is tett ennek

eléréséért, igyekezett leszerelni (megelőzni) a sztrájkokat. Ahelyett, hogy rövid, de átfogó képet rajzolna az első világháborús hadigazdálkodás – feldolgozásra váró – témájáról, Bihari csupán néhány kortárs sommás véleményét közvetíti. Kétségekívül érdekesek a Budapesten megforduló külföldi utazók beszámolóit, Karinthy, Kosztolányi cikkei, a magánlevelek (például Jászai Maritól), illetve egyes személyek nyilatkozatai a hadigazdaság egészéről vagy valamely szűkebb területéről, a parasztság, a középosztály helyzetének alakulásáról, de mindezek nem helyettesíthetik az itt felmerülő kérdések módszeres kifejtését.

A szélesebb társadalomtörténeti háttér felvázolása során nyilván nem is lehetett volna teljes körűen pótolni a magyar történetírás eddigi mulasztásait. A szerző maga is tisztában van ezzel, ám indoklásként arra utal, hogy a források hiánya miatt Magyarországon nehézségekbe ütközik az első világháború társadalomtörténetének a feldolgozása. Idézem: „eredeti szándékomhoz képest csak töredékes képet adhattam a budapesti társadalom háborús mindennapjairól: a levéltári források szűkössége megakadályozta az alapos vizsgáldást. – Majd így folytatja: – Nem tartom valószínűnek, hogy Budapesten új, az összképet lényegesen módosító levéltári források bukkannának fel...” (13. old.) Valójában az első világháborút illetően a magyar kutatóknak nem a források hiánya, sokkal inkább túlzott bősége okozhatja a tényleges gondot. Budapest Főváros Levéltárában temérdek háborús vonatkozású anyag található a tanácsi ügyosztályok különböző állagaiban, illetve a főváros vezetőinek irataiban, amelyek történetesen a Biharit leginkább érdeklő hétköznapi életről, közellátásról, lakásviszonyokról s nem utolsósorban a háborús sajtóviszonyokról, az egyesületi életről stb. szolgálnak becses információkkal. (Igaz, megnehezíti a kutatásukat, hogy csupán az egykori irattári iktatószámok alapján kutathatók.) És akkor még nem is szóltunk a fővárosi tanácsülések nyomtatásban is hozzáférhető jegyzőkönyveiről. A hadigazdasághoz, a háborús szociálpolitikához, a közellátáshoz kapcsolódóan is megannyi dokumentumot őriznek a

Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, illetve a haditermelésben érintett nagyvállalatok levéltári fondjai. Emellett több minisztérium iratanyagában is számottevő információ található a háborús évekből. A Bihari által is említett, amorf hatáskörű, de kezdetől érdemi, majd egyre táguló feladatkört ellátó Hadfelügyeleti Bizottság irdatlan iratanyaga, melyet a Hadtörténeti Levéltár őriz, szintén kimeríthetetlen adattömeget kínál a kutatóknak, mindenekelőtt az Ausztriával fennálló gazdasági kapcsolatokról, a hadseregszállításokról, a hadiüzemek vezetéséről, valamint a sajtó- és levélcenzúra irányításáról. A gazdasági életbe való kormányzati beavatkozással és a hétköznapi nehézségekkel folytatott hatósági küzdelemmel kapcsolatban hasznos továbbá a Rendeleték Tára, melynek forrásértékére Hajdu Tibor már negyven évvel ezelőtt felhívta a figyelmet; mutatja ugyanis, hogy mi foglalkoztatta akkoriban a kormányt, és milyen problémákat hogyan próbált kezelni (Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Kossuth, Bp., 1968. 402. old.). A fővárosi statisztikai hivatalnak a két háború közötti időszakban megjelent, részletekben is gazdag kiadványai pedig a háborús évekre nézve is rengeteg adatot tartalmaznak az egyes társadalmi rétegek helyzetéről. Az első világháború jövődő magyar társadalomtörténeti feldolgozásai bőven találhatnak tehát forrásokat Budapesten. Nem várható el természetesen, hogy a szerző az említett forrásokat mind feldolgozza, ám hogy létükről tudomást sem vesz, nehezen magyarázható.

A jelenségek aprólékos bemutatása során kisebb-nagyobb tévedésekre, indokolatlan forráshasználatra vagy kézenfekvő szakirodalmi tételek figyelmen kívül hagyására is akad azonban példa. Bihari szerint például a jegyrendszert irányító fővárosi liszthivatal munkatársai a „Központi Statisztikai Hivatal” munkatársai közül kerültek ki. Eltekintve attól, hogy az utóbbit akkoriban M. Kir. Statisztikai Hivatalnak hívták, a liszthivatal beosztottjai valójában a Fővárosi Statisztikai Hivatal munkatársai közül kerültek ki (98. old.). A *Nők változó szerepeiben* című fejezet kezdő mondatában Bihari megjegyzi: „Sajnos a

női munkavállalókról sincsenek pontos adataink” (130. old.). Pedig a két világháború közötti fővárosi statisztika a háborús évekre is bőségesen közölt ezt illető idősoros adatokat, melyeket a nőtörténeti irodalom már eddig is értékesített (Dr. Molnár Olga: A női munkaerő számának alakulása a fővárosban. *Statisztikai Közlemények*, 76. köt. 3. sz.; Nagy Beáta: A nők kereső tevékenysége Budapesten a 20. század első felében. In: *Férfiuralom*. Szerk. Hadas Miklós. Replika, Bp., 1994.). Bihari úgy tudja, hogy Vázsonyi, amikor 1917-ben miniszter lett, az általános, titkos és a nőkre is kiterjedő választójog megvalósítására törekedett. Holott Vázsonyi korántsem volt ekkor híve a korlátlan választójognak (l. Varga Lajos: *Kormányok, pártok és a választójog Magyarországon 1916–1918*. Napvilág, Bp., 2004. 88. old.). A zsidóság arányát a felsőoktatás hallgatói között a háborús években Stefan Varga 1939-es *Die Judenfrage in Ungarn* című munkája alapján adja meg a szerző (157. old.), pedig a modern szakirodalomban több helyütt is található erről a korábbiaknál megbízhatóbb adatokat. A lakbéreket rögzítő és a lakáscsere hatósági engedélytől függővé tevő „kötött lakásgazdálkodás” ugyanakkor nem 1920-ig, hanem évekkel tovább maradt érvényben (117. old.). Máshol azt írja: „Sajnos Magyarországról nem állnak rendelkezésre hasonló részletes adatok” a reálbérekről (96. old.), majd Berend T. Iván és Szuhay Miklós majdnem negyven éves adataira utal. Valójában számos két világháború közötti kiadvány tartalmaz nominális és reálbéradatokat egyaránt. (Az évekre lebontott reálbérszámításokhoz l. Szádeczky-Kardos Tibor: *Adalékok a budapesti ipari munkabérek statisztikájához*. Bp., 1930., valamint számos szakszervezeti és munkaadói kiadvány is közöl erre vonatkozó adatokat.) A hasonló, egyenként többnyire jelentéktelen, együttesen azonban a munka egészének meggyőző erejét gyengítő példák még sorolhatók lennének.

A középosztályi konfliktusok tágabb társadalomtörténeti összefüggéseinek megvilágítása – a nem következetes mentalitástörténeti forráshasználaton túl – egy alapvető probléma szempontjából is hiányosnak tűnik. Statisztikai

források segítségével és egy korrekta definíció alapján Bihari megbecsüli a középosztály létszámát, ami mindenben is van. Nem vet azonban számot azzal, mit jelent ez a létszám társadalmi méretekben. A 200 ezer középosztályi kereső foglalkozású egyén nagyon csekély arányt jelent valójában az ország összlakosságához mérten. Bihari mégis azt sugallja, hogy ennek a számszerűen vékony rétegnek a belső konfliktusai „a magyar társadalom” mint olyan konfliktusai. Nem gondolja át, hogy falun és városban, országban és helyi léptékben milyen más, nem a középosztályt vertikálisan, hanem a társadalmat horizontálisan megosztó törésvonalak léteztek még, amelyek mentén a háború kiélezett helyzetben rendkívül heves konfliktusok keletkeztek. E robbanásig jutó szociális feszültségeket legalábbis regisztrálni kellett volna, hiszen egyáltalán nem közömbös, milyen tágabb társadalmi erőterben bontakoztak ki a középosztály belső feszültségei.

A vizsgált jelenségek politikai környezetének megragadása – összefüggésben az előbb érintett társadalomtörténeti kérdéssel – szintén elrajzoltak hat. Minden bizonyosan helyesen hangsúlyozza a szerző a háborús években az országgyűlés központi szerepét a nyilvánosságban; a képviselőházi naplók kiaknázása, ami e meglátásból ered, vitathatatlanul újdonság a korszakot illető történetírásban. Az Esterházy-kormány hivatalba lépésével bekövetkező politikai váltás jelentőségének kiemelése, ha nem előzmények nélkül való is, szintén fontos. Elmarad azonban bizonyos politikai alaptendenciák tudatosítása. Nevezetesen annak átgondolása, hogy a háború idején és különösen 1916-tól a politikai inga mozgása folyamatosan balra tartott, míg végül 1919-ben az elképzelhető legszélsőbb baloldali álláspontig lendült ki. Folyamatosan nőtt a baloldali politika tömegtámogatottsága, ami azzal az ímént jelzett ténnyel függött össze, hogy a középosztály – saját belső konfliktusaival – nem légtüres térben, hanem egyre nyugtalanabb, sőt lázadóbb alsó rétegtől körülvéve élte át a világháborút és a birodalom felbomlását. A sokféle középosztályi konfliktus kiéleződése mellett a korszak talán ezeknél is

jelentősebb vonása, hogy a tömegek egyre inkább belépnek a politika világába. A könyvben feldolgozott értelmiségi és politikusi megnyilatkozások egymást követő sora nem teszi eléggé láthatóvá ezt az alapvető változást. Egyetlen szó sem esik például arról, hogy a háború végére a már a milliós létszámot is elérő szervezett munkáspárt vált messze a legnagyobb politikai erővé, pedig ez alapvetően meghatározza a Bihari által idézett megnyilatkozások helyi értékét, hiszen szerzőik ezt belátva – vagy éppen ettől pánikba esve – fogalmazták szövegeiket.

A középosztályi megosztottság mindenekelőtt az antiszemitizmus megragadására már alkalmasabbnak tűnik a naplókra, levelekre, visszaemlékezésekre, újságcikkekre, a folyóiratokban megjelent tanulmányokra, illetve a parlamenti beszédekre koncentráció elemzési módszer. Bihari ennek során jelentős mennyiségű forrásanyagot tár fel. Az árnyalt ábrázolás regisztrálja az egykori álláspontok, nézetek sokféleségét, és nem redukálja a szembenállást csupán a két pólusra. Ez már az összegyűjtött, forrásként szolgáló szövegek nagy számából is következik. Az elemzés során azonban a szerző mintha túlságosan is foglya maradna a források korabeli nyelvén, az általuk sugallt jelentéseknek. Nemigen él olyan analitikus fogalmakkal, amelyek tágabb perspektívában tennék értelmezhetővé a megvizsgált szövegeket. Így szülehetnek például a következő megállapítások: „Érdemes leszögezni, hogy a zsidóság egyetlen háborús gazdaság működésében sem játszott olyan kiemelkedő szerepet, mint éppen a magyarországiban.” „A budapesti zsidóság megerősítette különleges pozícióit...” „De az antiszemita sajtó és közvélemény által »zsidó térfoglalásnak« nevezett folyamat nem korlátozódott a gazdaságra, hanem tetten érhető a nagyvárosi nők új helyzetében, a modern tömegkultúrában és a politikai életben is.” (14–15. old.) Az olvasónak e mondatokat olvasva az a benyomása támad, hogy Bihari tulajdonképpen egyetért azzal, ahogyan a korabeli antiszemita érzékelik a problémát – ezt sugallja a zsidóságot kollektív cselekvőként láttató beszédmód is –, legfőképpen helyteleníti az antiszemita attitűdöt. (Pedig

másutt maga is a zsidóság tagoltságáról beszél).

Analitikus fogalmak bevezetésével érdemes lett volna egyfelől távolabb lépni a forrásoktól, átfogó perspektívába illesztve a vizsgált szövegeket. Nem feltétlenül kell ezúttal valamilyen túlságosan is elvont vagy újító fogalomhasználatra gondolni, kézenfekvő lett volna a nacionalizmus és az identitás fogalmainak alkalmazása. Bihari munkájának egyik legfeltűnőbb hiánya, hogy nem vet számot a nacionalizmus fogalmával megragadható jelenségekkel, holott az első világháború a nacionalizmus egyik csúcspontjának számít az európai történelemben, amikor is a politikai elítelt és a tömegek viselkedését egyaránt ez az ideológia és érzelem határozta meg. E hiány annál is feltűnőbb, mert ezáltal az antiszemitizmus tágabb eszmei kontextusa is teljesen érthetetlen.

Miközben Bihari regisztrálja például azt az összeütközést, amely az *Egyenlőség* vagy Vázsonyi álláspontja, valamint a *Huszádik Század* köre között bontakozott ki a zsidókérdés kapcsán, s nem hagyja szó nélkül az antiszemita szerzők kirekesztő nacionalizmusát sem, nem foglalkozik a nacionalizmus ezzel párhuzamos, szembeszökő formai és tartalmi változásával, amely mind e mögött munkál. Az első világháború idején vált nyilvánvalóvá (ha nem is mindenki számára tudottá), hogy a magyar nacionalizmus azon korábbi változata, amelynek keretében a zsidóságnak a nemzetbe való integrálódása annak idején megindult, nem vihető tovább változatlanul. Vázsonyi és az *Egyenlőség* még a korábbi nacionalizmus által megszabott keretek között gondolkodott, ehhez kapcsolták reményeiket is; Jásziék viszont már alapvetően másként értelmezték a nemzetet, módosult a hozzá fűződő attitűdjük is.

A Bihari által számba vett antiszemita szerzők diskurzusa mögött is a már megváltozott nemzetfelfogás húzódozott meg. Bihari egy helyen utal ugyan rá – Gyáni Gábort idézve –, hogy a századfordulót követően Európa-szerte „az etnikai nemzetfogalom kezdte felváltani az állam történeti tradíciójára alapozott nemzetfogalmat” (41. old. Az eredeti forrás: Gyáni Gábor: *Moderenitás, modernizmus és identitásválság*:

a fin de siècle Budapest. *Aetas*, 2004. 1. szám, 135. old.). A változás elemzését, jelentőségének felmérését azonban elmulasztja, amikor antiszemita szövegeket elemez, vagy megkülönbözteti a zsidó identitás kinyilvánításának különböző árnyalatait. Pedig az utóbbiak közül néhány szinte tálcán kínálta, hogy rajtuk keresztül szemléltesse e változás folyamatát. Vadász Lipót például kifejezetten panaszkodik amiatt, hogy eltűnőben van a nemzeti öntudat mint a partikularizmusokat egybekapcsolni képes erő (126. old.). Vadászt egyébként „zsidó származásúnak” minősíti Bihari, a korábbi Tisza-párti igazságügyi államtitkárnak azonban nemcsak a származása, hanem a felekezete is zsidó volt, s az Izraelita Magyar Írók Társaságának elnökeként a magyar zsidó vagy zsidó magyar közéletben is szerepet vállalt.

Kifogásolható az identitásfogalom figyelmen kívül hagyása is. A szó többször szerepel ugyan a munkában, amint a nacionalizmus is, de nem fogalomként alkalmazza a szerző. Egymással szembeállítva sorakoztatja fel a különböző keresztény szervezeteket, melyeknél a hitéleti jelleg időnként valóban egybemosódik a közéleti, politikai törekvésekkel, illetve a másik oldalon elsősorban a *Huszedik Század* és a Társadalomtudományi Társaság köré csoportosuló köröket (27–29. old., s az ilyen értelmű szembeállítás sokszor visszatér még, pl. 186. old.). Az érintett mozgalmak keletkezését azonban alig értelmezi. Pontosabban szólva, mintha azt sugallná, hogy a keresztény „tábor” formálódása mögött az antiszemita terjesztésében érdekelt politikai erők állnak. Valójában egymásra vonatkozóan kifejlődő, politikai dimenziót is magukba foglaló, s csak ritkán élesen körülhatárolható csoportidentitásokról van itt szó, mely önazonosságok a századfordulón pályájukat kezdő fiatal generációkat hatják át. (A generáció fogalma is segíthetett volna a jelenségek értelmezésében.) Az ebben a multipoláris társadalmi és kulturális térben, és nem önmagukban, hanem éppenséggel egymásra vonatkozásukban képződő identitások elemzésében Bihari támaszkodhatott volna Gyáni Gábor

írásaira, amelyek közül hivatkozik ugyan némelyikre, érdemben azonban nem használta fel őket. (A korábban már idézetten kívül l. Budapest „tapasztalat története”. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XXXI. Budapesti Történeti Múzeum, Bp., 2003. 333–360. old.)

Kövér György – Bihari a zsidóság asszimilációja kapcsán őt is idézi – korábban már javasolta, hogy a középosztályi megosztottság és az antiszemita kérdés felvetését fogjuk fel mentalitástörténeti problémaként. Ezen azt értette, hogy a különféle értékek alapján mindig normatív ítéleteket kinyilvánító, korabeli politikusi és értelmiségi szövegeket lehetőleg ne úgy kezeljük, mint amelyek a társadalom csoportjairól szóló tényleírásokat kínálnak, hanem önképek és másoktól alkotott képek hordozóiként. Bihari eljárása ebből a szempontból tűnik igazán ellentmondásosnak. Nem érvényesíti ugyanis következetesen a munka bevezetőjében ígért mentalitástörténeti álláspontot. Hiszen ahelyett, hogy azt boncolgatná, miként konstruálják a forrásszövegek a kor fogalmi rendjét, úgy értékeli őket, mint ha – még ha valamelyest torzítva is – a „puszta tényeket” tükröznék. Eljárásának kettős következménye van. A nem egyforma módon és mértékben antiszemita forrásokból származó, szó szerinti vagy tartalmi idézeteket, valamint „a zsidóságról” és „az antiszemitákról” szóló, a források nyelvhasználatához szorosan tapadó szerzői kommentárokat olvasva végül már nem tudjuk, melyek a tények és melyek a puszta – esetleg előítéletes – vélemények, és hol húzódik kettőjük között a határ. Elemző fogalmak használata híján Bihari – ahelyett, hogy bemutatná e különféle megnyilatkozások által kirajzolt diskurzív teret, és megmutatná a mögöttes gondolati alapokat – gyakorta szinte állást foglal az egykori vitákban. Következtes mentalitástörténeti vagy diskurzív megközelítésben több sikerrel választhatná el egymástól a diskurzusokat és a „puszta tényeket”, láthatóvá téve a szövegekben benne rejlő valóságkonstrukciók szerkezetét.

Fogalmak helyett értelmezési keretül (hangsúlyosan különösen a könyv záró bekezdésében) egy metafo-

ra, a „két Magyarország”, „Hunnia és Pannónia” mára meglehetősen elkopott, inkább csak publicisztikai használatban lévő nyelvi formula kerül előtérbe. „Összességében a kultúra új vonásai láthatóbbá tették a »két Magyarország« egymást kizáró létezését; a kettő közötti harc a »kultúra frontján« is fokozódott.” (186. old.) Az idézőjelekből arra következtethetünk, talán a szerző is tudja, hogy nem tudományos kategóriákat, hanem közkeletű kliséket elevenít fel. A kizáró módon egymás ellentétéként posztulált oldalak a fent jelzett utakon elinduló elemzésben nem egymást kizárónak, inkább egymást feltételezőnek mutatkoznak. Ha kibontjuk a vonatkozó szövegek implikációit, mindkét oldal sajátos önmeghatározása a másik létének feltételezésén alapul. Valójában összetartoznak, és egymásra vannak utalva, együtt alkotják az akkori Magyarországot.

Bihari érdeklődését bevallottan az vezeti, hogy felkutassa (historizálja) a mai közéleti-politikai szembenállások múltbeli gyökereit, melyeket az első világháború fordulópontot jelentő időszakában vél megtalálni: „a középosztályt keresztülmetsző ellentétek voltak többé-kevésbé azok, amelyek fel-felbukkanva azóta is velünk élnek, és változatlanul mérgezik a közélet légkörét.” (8. old.) Az azóta eltelt kilenc évtizedben sok minden történt, ami átalakította, felerősítette, elfedte, olykor gyengítette is az akkori konfliktusok következményeit. Bizonyára mégis helytálló, hogy a mai éles szembenállások nem függetlenek az akkori megosztottságoktól. Hiszen az egyszer volt eseményeknek ez esetben tartos – mentalitástörténeti szempontból valóban formatív – volt a hatásuk a jövőre nézve. Ha azonban egyszer túl akarunk jutni mindeme szembenállásokon, akkor nem a régi diskurzusok ismétlésére, hanem történetiségükben való elemzésére volna inkább szükség.